

JAMIYATDAGI AXLOQIY ILLATLAR: MUAMMO VA YECHIMLAR

Lapasov Muxammadsodiq Akramjom o'g'li

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi

Islomshunoslik yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: *Maqolada jamiyatda mavjud bo'lgan axloqiy illatlarning ayrimlari va ularga qarshi kurashish haqida fikrlar bildirildi.*

АННОТАЦИЯ. *В статье обсуждаются некоторые моральные недостатки, существующие в обществе, и идеи о том, как с ними бороться.*

Annotation. *The article discusses some of the moral flaws that exist in society and ideas on how to combat them.*

Inson bolasi doimo tanlovga duch keladi va u yoki bu yo'lni tanlaydi. Bu tanlovlarda yaxshi (to'g'ri) yoki yomon (noto'g'ri) tarafni tanlashda unga aqli va u yashayotgan jamiyatdagi qadriyatlar yo'l ko'rsatadi. Ezgulik va illatlar, hayot va o'lim, yaxshilik va yomonlik, to'g'rilik va egrilik, ulug'vorlik va pastkashlik, altruizm va xudbinlik – bu va boshqa ko'plab masalalar asrlar davomida faylasuflarni qiziqtirib kelgan. Shuning uchun kishilik jamiyatida axloqning o'rni bahstalab, ayni paytda, muhim ilmiy va amaliy mavzulardan biri bo'lib hisoblanadi. Nima uchun jamiyatda korrupsiya, poraxo'rlik, sotqinlik, o'g'irlik, laganbardorlik va shu kabi boshqa illatlar mavjud? Bularni yo'q qilish mumkinmi? Qanday qilib? Ushbu maqolada shu kabi masalalar yuzasidan fikrlar yuritiladi. Biz yuqorida sanab o'tgan illatlarga qarshi kurashda eng samarali vosita qadriyatlar (Diniy, axloqiy, milliy) hisoblanadi. Xo'sh qadriyat nima? Uning hayotimizdagi o'rni qanchalik? Insoniyat tarixining ilk davrlaridayoq odamlar narsalarning muayyan qimmatga ega ekanligini, insonning u yoki bu ehtiyojlarini qondira olishini, biron sohada foydali bo'lishi mumkinligini kashf etganlar. Shu bilan narsalarning qadriyat sifatidagi xususiyati ochilgan. Dastlabki paytlarda bu xususiyat buyumlarning amaliy foydasi bilan bog'lanar edi. Keyinchalik qadriyat maqomi boshqa ijtimoiy institutlar va ma'naviy hodisalarda ham tan olina boshlandi.

Qadriyatlar - voqelikdagi muayyan hodisalarning qimmatini belgilash uchun xizmat qiluvchi falsafiy kategoriya bo'lib, u mazkur hodisaning subyekt tomonidan aks ettirilishi natijasida paydo bo'ladi. Sharqning buyuk mutafakkirlari insonni axloqiy kamol toptirish, uni har tomonlama rivojlantirish, ma'naviy qiyofasini shakllantirish jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri, deb qarashgan. Inson

axloqiy, umuman ma'naviy va ma'rifiy jihatdan kamol topishi jarayonida turli tarixiy bosqichlardan – johillik, nodonlikdan ilmga, yovuzlikdan ezgulikka, vahshiylikdan insoniylikka o'tarkan, jamiyat ham shu tariqa rivojlanadi. Ikki muqobil ibtido – yovuzlik va ezgulik, jaholat va kamolatning o'zaro kurashi inson va jamiyat taraqqiyotini belgilagan, inson aql-zakovat sohibi sifatida o'zini anglashiga olib kelgan. Bu ikki muqobil kuch kurashi jamiyatdagi mavjud ijtimoiy munosabatlarda ifodalansa, insonga nisbatan uning ichki olamiga xos nafs bilan qalb, aql bilan aqlsizlik o'rtasidagi kurashda ifodalanadi.

Endi jamiyatda mavjud bo'lgan bir qancha axloqiy illatlar va ularning ta'rifiga to'xtalib o'tsak. Yolg'onchilik. Xalq ichida qadimdan "Yolg'on - qalbni kemiradi",- degan naql bor. Shuning uchun ham yolg'onchilik jamiyatdagi eng yomon illatlardan biridir. Yolg'on arab tilida —kizb deyiladi va lug'atda rostning teskarisini anglatadi. Yolg'on xabar uning voqelikka to'g'ri kelmasligidir. Yolg'on so'zda bo'lishi bilan birga amalda ham bo'ladi. Bunda yolg'onchi bo'lmagan narsani bo'lgan qilib ko'rsatish uchun hiyla qiladi. Yoki uning aksi bo'lib, bo'lgan narsani bo'lmagan qilib ko'rsatishga urinadi. G'arazgo'ylik lug'atda arabcha mafaat degan ma'noni anglatadi. G'arazgo'ylikning belgisi, bu illatdagi kishilar yomonlikni yaxshilik sifatida, yaxshilikni esa yomonlik sifatida idrok etadilar. Chunki ularning qalbi olijanoblik va yaxshilikni ko'ra olmaslik zangi ostida qolgan. Shuning uchun ham kishilar ulardan yiroqroq yurishga harakat qilishadi, ularning so'zlariga ishonmaydilar. G'arazgo'ylik kishilararo munosabatlar va ularning holatiga rahna soluvchi illat hisoblanadi. Poraxo'rlik — pora olish, pora berish, bu ishda vositachilik qilish kabi mansabdorlik jinoyatlari. Poraxo'rlik moddiy boylik yoki mulkiy manfaat evaziga muayyan harakatlarni bajarish yoki bajarmaslik bilan tavsiflanadi. Korrupsiya (lotincha: corrumpto — aynish, poraga sotilish) — mansabdorshaxsning o'z mansabi bo'yicha berilgan huquqlarni shaxsiy boyish maqsadlarida bevosita suiiste'mol qilishidan iborat amaliyot. Mansabdor shaxslarni sotib olish, ularning poraga sotilishi ham Korrupsiya deyiladi. Yuqorida sanab o'tirganlar barchasi umumiy nom bilan axloqsizlikdir. Bu kabi axloqiy illatlarga qarshi kurashda vijdon kategoriyasi muhim rol o'ynaydi.

Vijdon kishining ijtimoiy yo'sinda tarbiyalanadigan qobiliyatidir. U kishining tarixiy kamoloti darajasi hamda kishining o'zi yashaydigan obyektiv sharoitdagi daxldorligi bilan belgilanadi. Jamiyat talablariga va uning taraqqiyotiga kishining faol javob ta'siri sifatida vijdon shaxsning faqat axloqiy jihatdan o'z-o'zini kamol toptirish ichki harakatlantiruvchi kuchigina emas, balki shu bilan birga uni voqelikka faolamaliy munosabatga undovchi kuch hamdir. Vijdon o'z harakatlarining axloqiy ahamiyatini anglashning ratsional jihatida ham, emotsional kechinmalar tizimida

ham yuz berishi mumkin. Vijdon barcha insoniy fazilatlarni tartibga solib turuvchi axloqiylik mezonidir. Voiz Koshifiyning “Axloqiy Muxsiniy” asarida “Vijdoni, nomusi, diyonati bo’lmagan kishi dunyoda bo’lgan hamma yomonlikni qilishga tayyordir. Yomonlik qilmagan, ya’ni yaxshi odam vijdonlidir” deb qayd etadi. Ma’rifatparvar alloma Abdulla Avloniyning vijdon haqidagi quyidagi fikrlari masalani yana ham chuqurroq tushunishga imkon beradi: Vijdon deb ruhimizga, fikrimizga ta’sir qiladigan hissiyot, ya’ni tuyg’uni tuymakdan iborat quvvatni aytur. Biz hamma vaqt faol va harakatimizning yaxshi va yomonligini, foydali va zararliligini vijdonimiz ila bilurmiz. Vijdon inson aqli va fikrining haqiqiy mezonidirkim, bu tarozi ila o’z kamchiliklarimizni o’lchab bilmak ila barobar, boshqalarning ham faol va harakatini sezurmiz. Agar ishi shariat, aql va hikmatga muvofiq bo’lsa, muhabbat qo’yur, agar qabohat va yomon ishlar bo’lsa, nafrat qilur. Biz janobi haqning amri (ma’rufi) va nahiyini (ta’qiqalarini) fikr va ruhimiz mana shu quvvati bilan vijdonimiz ila ayra bo’lurmiz. Bugun biz yashayotgan davrda texnika vositalari inson hayotining turli jabhalarida faol qo’llanilmoqda. Nima uchun video kamerali kuzatuv mavjud? Chunki ular jinoyatlarni fosh qilishga yordam bermoqda, o’g’irliklarning oldini olmoqda. Sodda qilib aytganda Vijdoni yo’q odamlar uchun vijdonning vazifalaridan bir qismini bajarmoqda.

Hayot haqiqati shundan dalolat beradiki, dunyodagi barcha bilim va tajribalar, so’z, tushuncha, tasavvur hamda xulosalar bevosita yo bilvosita inson faoliyati bilan bog’liq holda vujudga keladi, rivojlanadi, boyib takomillashib boradi, yoxud aksincha - eskirib, umrini o’tab, zavolga yuz tutadi. Ayni paytda jahonda shunday bir buyuk hodisa borki, u toki odamzotning ongli hayoti mavjud ekan, hech qachon zavol bilmaydi. Shuning uchun ham uni o’ta noyob fenomenal hodisa deb ataymiz. Bu sog’lom fikrlaydigan, ezgu orzu umidlar bilan yashaydigan inson va jamiyat tomonidan hamma zamonlarda ham qadrlanib kelgan axloqdir. Zotan, o’z vaqtida Markaziy Osiyo fiqh maktabining yetuk siymosi Burhon-ud-din al-Marg’inoniy ta’kidlaganidek, “Axloqsiz odam katta fasoddir”. Bugungi zamon voqelikka ochiq ko’z bilan, real va hushyor qarashni, jahonda va yon-atrofimizda mavjud bo’lgan, tobora kuchayib borayotgan ma’naviy tahdid va xatarlarni to’g’ri baholab, ulardan tegishli xulosa va saboqlar chiqarib yashashni talab etadi.

Zamonaviy axloq ko’plab an’anaviy axloqiy qadriyatlar qayta ko’rib chiqilgan juda qiyin vaziyatga duch kelmoqda. Dastlabki axloqiy tamoyillarning asosi ko’p jihatdan ko’rilgan an’analar ko’pincha yo’q qilingan. Ular jamiyatda rivojlanayotgan global jarayonlar va ishlab chiqarishning tez sur’atlarda o’zgarishi, uning ommaviy iste’molga yo’naltirilishi munosabati bilan o’z ahamiyatini yo’qotdi. Natijada, qarama-qarshi axloqiy tamoyillar bir xil darajada oqlangan, aqldan teng ravishda kelib

chiqadigan holat paydo bo'ldi. Bu, A. Makintayrning fikricha, axloqdagi ratsional dalillar asosan ushbu dalillarni keltirganlar ilgari ega bo'lgan tezislarni isbotlash uchun ishlatilganligiga olib keldi. Bu, bir tomondan, shaxsni to'laqonli va o'zini-o'zi ta'minlaydigan axloqiy talablar sub'ekti deb e'lon qilish, uning zimmasiga mustaqil ravishda amalga oshirilgan ishlar uchun barcha javobgarlik yukini yuklash istagida ifodalangan axloqda me'yoriy burilishga olib keldi. qarorlar. Anti-normativ tendentsiya F. Nitsshe g'oyalarida, ekzistensializm, postmodern falsafasida namoyon bo'ladi. Boshqa tomondan, axloq sohasini turli xil hayotiy yo'nalishlarga ega, maqsadlarni turlicha tushunadigan odamlar tomonidan qabul qilinishi mumkin bo'lgan bunday xulq-atvor qoidalarini shakllantirish bilan bog'liq muammolarning juda tor doirasi bilan cheklash istagi bor edi. inson mavjudligi, o'z-o'zini takomillashtirish ideallari. Natijada, axloq uchun an'anaviy bo'lgan yaxshilik kategoriyasi, go'yo axloq doirasidan tashqariga chiqdi va ikkinchisi, asosan, qoidalar etikasi sifatida rivojlana boshladi. Ushbu tendentsiyaga muvofiq inson huquqlari mavzusi yanada rivojlanmoqda, axloqni adolat nazariyasi sifatida shakllantirishga yangi urinishlar qilinmoqda. Shunday urinishlardan biri J.Roulsning "Adolat nazariyasi" kitobida keltirilgan.

Yangi ilmiy kashfiyotlar va yangi texnologiyalar amaliy axloqning rivojlanishiga kuchli turtki berdi. XX asrda. ko'plab yangi kasbiy axloq kodeksi ishlab chiqildi, ishbilarmonlik etikasi, bioetika, advokat, ommaviy axborot vositalari xodimi etikasi va boshqalar ishlab chiqildi. Olimlar, shifokorlar, faylasuflar organ transplantatsiyasi, evtanaziya, transgen hayvonlarni yaratish, odamni klonlash kabi muammolarni muhokama qila boshladilar. Inson avvalgidan ko'ra ko'proq darajada er yuzidagi barcha hayotning rivojlanishi uchun o'z mas'uliyatini his qildi va bu muammolarni nafaqat o'zining yashash manfaatlari nuqtai nazaridan, balki hayotni tan olish nuqtai nazaridan ham muhokama qila boshladi. hayot faktining ichki qiymati, mavjudlik fakti (Shvaytser, axloqiy realizm).

Inson biror bir ishga azmu qaror etar ekan, yaxshilik va yomonlik, axloqiylik va axloqsizlik o'rtasidan o'ziga yo'l tanlaydi. Bu tanlov insonning o'ziga bog'liq bo'lganligi uchun inson axloqiy mas'uliyatga egadir. Ingliz ruhshunosi Charlz Xarton: "O'z xulqi, xatti-harakatlari haqida fikr qiluvchi individ uchun yagona rahnomolik qiluvchi birdan bir tamoyil uning vijdonidir. Uning uchun vijdon, bu – haqiqat, oxirgi instansiyadir, uni o'zgartirish o'z o'zini axloqiy jihatdan o'ldirish bilan barobar"- deb yozadi. Vijdon — axloqiy tushuncha, yaxshilik nima-yu, yomonlik nimaligiga javob beradigan ichki ishonch, o'z xattiharakatlari uchun axloqiy mas'uliyatni anglash. Vijdon shaxsning axloqiy jihatdan o'z-o'zini nazorat qila olish, o'zida axloqiy burchni mustaqil shakllantirish hamda o'zidan uni ado etishni talab

qilish va o'z xatti-harakatlariga baho berish qobiliyatini ifodalaydi. Vijdon dastlabki axloqiy mayl bo'lib, tashqi ta'sir tufayli rivojlanishi yoki so'nishi mumkin. U ehtiros, hissiyot shaklida shaxsning o'z xatti-harakatlari uchun uyalish, pushaymon bo'lish yoki axloqiy qoniqish sifatida namoyon bo'ladi. Vijdon yaxshilik, burch, baxt, halollik kabi boshqa axloqiy tushunchalar bilan bog'liq. Jamiyatning rivojlanishi, ma'naviy, axloqiy yuksalishi bilan Vijdon tushunchasining mazmuni va mohiyati boyib boradi. Uning mohiyati ijtimoiy muhit bilan belgilanadi. Vijdon erkinligi tushunchasi vijdon tushunchasining muayyan qismini tashkil etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Falsafa. M. Axmedova umumiy tahriri ostida. O'zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati nashriyoti, Toshkent - 2016.
2. Axloqi Muxsiniy. Husayn Voiz Koshifiy, "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi " Davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent - 2011.
3. Abdulla Avloniy "Tanlangan asarlar to'plami". "Ma'naviyat" nashriyoti, Toshkent - 2009.
4. Axloq Falsafasi. B. M. Ochilova, "IJOD-PRINT" nashriyoti, Toshkent -2019.
5. Manaviyat asosiy tushunchalar izohli lug'ati. – T;. Manaviyat, 2013.B.110 6. Uz.m.Wikipedia.org

